

Bizantinio stiliaus sienų tapyba pagonių ir katalikų pastatuose: vaizdinės ir konfesinės savasties klausimai

Giedrė Mickūnaitė

Vilniaus dailės akademija

Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

giedre.mickunaite@vda.lt

ORCID: 0009-0009-5054-3621

XIV a. pabaigoje didžiųjų Lietuvos kunigaikščių rezidencijų sienas puošusi bizantinio stiliaus tapyba aptariama kaip valdovų šeimos vaizdinė savastis, neturėjusi alternatyvų, taigi ir konfesinių konotacijų. Lietuvai pasikrikštijus, bizantinio stiliaus dailė ėmė puošti valdovų funduotas ar aprūpintas bažnyčias. Straipsnyje nagrinėjamas valdovų patronas šiam dailės stiliui, jo konfesinės ir politinės reikšmės. Keliami reiškinių tvermės ir reikšmės klausimai.

Reikšminiai žodžiai: Vėlyvieji viduramžiai, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, pagonybė, stačiatikybė, katalikybė, bizantinio stiliaus sienų tapyba.

Istorijos pasakojime krikščionybės skilimą reprezentuoja žinomos priešpriešų poros – Roma ir Konstantinopolis, Rytai ir Vakarai, graikai ir lotynai, katalikai ir stačiatikiai, – kurias dailėje įtaigiai perteikė statikos ir dinamikos opozicija, autoritetingai įtvirtinta dar Giorgio Vasario (1511–1574). Vėlyviesiems viduramžiams pastaroji taikoma kaip kanoniško bei kartotinio bizantinio ir veržlaus bei interpretuojančio gotikinio, vėliau – renesansinio stiliaus skirtis. Kaip ir visos priešpriešos, taip ir pastarosios yra parankus mąstymo konstruktas, paprastinantis tikrovę iki kalbiškai funkcionalių ir retoriškai įtaigių struktūrų, kurių instrumentinis tikslumas mažta analizuojant kultūriškai mišrią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) medžiagą.

Apibendrinama tyrimus, kuriuose nagrinėjau bizantinio stiliaus sienų tapybą LDK pagonims ar katalikams priskirtinuose interjeruose¹, išvardytas priešpriešas įdarbinu ne kaip oponuojančias poras, bet visų pirma kaip kultūriškai atpažįstamus tapatybės dėmenis ir jais punktyriškai apibrėžiu bizantinį stilių LDK vartojusią bendruomenę.

Daugiaaspektės bizantinio stiliaus monumentaliosios dailės sampratos ir recepcijos konstravimas neįmanomas be struktūruotos medžiagos apžvalgos ir jos geografinio, socialinio bei dogminio konteksto nusakymo. Anksčiau tyrimuose esu išryškinusi LDK medžiagos santykį su šiandienės bizantistikos postulatais, suformuluotais remiantis sakralinės dailės teologine samprata ir socialinėmis funkcijomis. Taigi vaizdas yra tiesa, o vaizdinis kanoanas yra vaizduotės formavimo ir kontrolės priemonė tikėjimui skleisti ir tiesai įtvirtinti. Nagrinėdama dailės funkcionavimą nestatistikiškose LDK aplinkose, atvejų studijose, išbandau bizantistikos teiginių galiojimo ribas.

Žemėlapis ir dogma

LDK dailės istoriją paranku aptarti žvelgiant į žemėlapi. Didžiulė kunigaikštystės teritorija Europos šiaurės rytuose įprastai nusakoma kaip esanti „tarp Rytų ir Vakarų“, žyminčių ir geografinės, ir kultūrinės sritis. Kalbant apie Vėlyvųjų viduramžių visuomenę, šią tarpinę padėtį įvardija frazė „kartu su“, reiškianti pagonių gyvenimą greta krikščionių, vėliau katalikų – greta stačiatikių bei kitų religijų išpažinėjų. Iki katalikiško Lietuvos krikšto 1387 m.

1 Straipsnyje remiamasi tyrimu, paskelbtu: Giedrė Mickūnaitė, *Maniera Greca in Europe's Catholic East: On Identities of Images in Lithuania and Poland (1380s–1720s)*, Central European Medieval Studies (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023), 39–118, DOI: 10.5117/9789462982666.

bizantinė tapyba plito tarp stačiatikių ir pagonių, tuo tarpu apie tuolaikių katalikų interjerų puošybą duomenų nėra. Taigi iki XV a. vidurio bizantinis stilius dominavo LDK tapyboje, nepaisant tikėjimo ar konfesijos. Stokojant duomenų apie XV a. antros pusės monumentaliąją dailę, neįmanoma pasakyti, kada LDK dailėje įsitvirtino įprasta katalikybės ir gotikinio bei stačiatikybės ir bizantinio stiliaus koreliacija, bet jau XVI a. pradžioje ji yra akiškai, o konfesinę stilistinę ribą peržengė tik kilnojantieji dailės objektai, dar sykį primindami, kad kultūros plotme statiškasis „tarp“ keistinas dinamiškais „greta“ arba „kartu su“.

Tikintieji ir gebantieji

Beveik visa LDK Viduramžiais sukurta sienų tapyba atlikta *al secco* technika, pasižymėjusia paprastesniu darbų organizavimu – ištinukuota ir potapybiniu gruntu padengta visa patalpa vėliau buvo ištapoma menkesniais meistrystės įgūdžiais, nes nereikėjo dirbti itin sparčiai ir planingai apskaičiuoti ištapysimą sienos plotą iki išdžiūstant tinkui, ir prastesniu išlikimu – tapant ant drėgno tinko *al fresco* būdu, piešinys įrėžiamas, o dažai įsigeria į tinką, tuo tarpu tapant ant sauso tinko, kontūrai piešiami, o tapyba lieka ant tinko, ilgainiui dažų sluoksniai skeldėja ir nubyra, tapytą paviršių lengvai nuplauna vanduo.

Sienų dekoras yra sienos dalis ir jo išlikimas neatsiejamas nuo pastatų architektūrinės ar funkcinės kaitos. Monumentaliosios dailės išskirtinumas yra jos sąsaja su vieta: nors tapyti galėjo ir atvykę meistrai, pats dekoras buvo sukurtas konkrečiame pastate ir atliko konkrečią funkciją. Pažymėtina, kad visa šiandien žinoma LDK Viduramžių sienų tapyba puošė mūro architektūrą. Spėtina, kad jos būta ir neišlikusiuose mediniuose pastatuose, tačiau ši prielaida grindžiama analogais kituose kraštuose, bet ne radiniais ar rašytiniais liudijimais. Apskritai LDK Viduramžių monumentalioji dailė neminima jokiuose vienalaikiuose rašytiniuose šaltiniuose, o epizodiniai tapytojų minėjimai XV a. ir XVI a. sandūroje², nors patvirtina faktą, kad meistrų būta, bet neleidžia jų susieti su kuriuo nors stiliumi ar kūrinium.

2 Veikiausiai molbertinės tapybos meistrus mini šie Ldk Aleksandro dvaro sąskaitų įrašai: „Item dedi pro coloribus II sexagenas pictori Ioachim, quos mensatores acceperunt / Taip pat daviau 2 kapas dailininkui Joachimui už darbus, kuriuos paėmė staliai“; Item dedi pictori pro auro tabulato IIII sexagenas / Taip pat daviau dailininkui 4 kapas už lakštinių auksą“; „Item Lazaro pictori dedi decem florenos ad servicium eius florenum com-

Stačiatikiškos bizantinės dailės LDK ištakos

LDK plečiantis į stačiatikių rusėnų žemes kartu su žemėmis ir gyventojais, inkorporuota ir kultūra. Neabejotinai žinomiausia, nes plačiausiai įsitvirtinusi, buvo rusėniškoji raštija kirilika, funkcionavusi nepaisant etninių, konfesinių ir hierarchinių skirtumų. Kaip ir kiriliškoji raštija, bizantinė dailė atkeliavo kartu su stačiatikybe ir buvo jos sklaidos bei įtvirtinimo priemonė. Rusėniškose žemėse bizantinė sienų tapyba įsitvirtino anksčiau nei LDK galia – tebėra išlikusios XII a. sukurtos freskos Šv. Sofijos katedros ir Šv. Eufrozinijos vienuolyno Viešpaties Atsimainymo cerkvės Polocke interjeruose³, XIII a. sienų tapyba vadinamuosiuose bajorų namuose Naugarduke⁴. Nėra žinių, koks buvo LDK vietininkų rusėnų kunigaikštystėse santykis su daile, visgi manytina, kad XIV a. antroje pusėje ji, kaip ir kiriliškoji raštija, iš pasyvios duotybės tapo aktyvia būtinybe, ką iš dalies patvirtina archeologiniai radiniai. Vienas tokių aktyvaus bizantinės dailės patronato pavyzdžių – tai Lucko pilies Šv. evangelisto Jono cerkvės sienų tapyba – XIV a. pradžia datuojamos apatinio registro draperijos fragmentai ir griuvenų sluoksnyje tarp trečiųjų ir ketvirtųjų cerkvės grindų rastos ir XIV a. antrajai pusei priskiriamos vienspalviai juoda, mėlyna, pilkšvai alyvine, pilkšvai mėlyna, įvairių tonų žalia, pilka ir ruda spalva dažyto tinko duženų gabalai. Ypatingas šio sluoksnio radinys – Kristaus veidas, kurį pavyko sudėlioti iš atskirų fragmentų. Viešpaties galva (12 cm aukščio, neskaitant nimbo) trimis ketvirčiais pasukta į dešinę. Kairėje pusėje matomas „auksinis“ geltona ochra tapytas juoda ir balta linijomis apvestas kryžiškasis nimbas (kryžiaus kontūrai nubrėžti

putando per XXII grosis in Volkynyky / Taip pat dailininkui Lozorui daviau trisdešimt kapų už jo tarnybą skačiuojant po 22 grašius Valkininkuose“, in *Didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1492–1504)*, parengė Darius Antanavičius ir Rimvydas Petrauskas (Vilnius: Lietuvos pilys, 2007), 36–37, 70–71, 282–283.

- 3 Vladimir D. Sarabianov, *Spaso-Preobrazhenskaia tserkov' Eufrosin'eva monastyria i ee freski* (Moskva: Severnyi palomnik, 2009); Adolf A. Selitskii, *Zhivopis' Polotskoi zemli XI–XII vv.* (Minsk: Navuka i tekhnika, 1992);
- O. V. Tereshchatova, Iu. V. Khodyko, „Freski Polotska v kontekste iskusstva Kievskoi Rusi“, in *Istoricheskie traditsii dukhovnoi kultury narodov SSSR i sovremennost* (Kiev, 1987), 115–160; M. M. Tseitlina, T. N. Levkova, „Tekhnologicheskie osobennosti rospisei pamiatnikov arkhitektury XI–XII vv. v Polotske“, in *Problemy restavratsii pamiatnikov monumentalnoi zhivopisi. Sbornik nauchnykh trudov* (Moskva, 1987), 108–114.
- 4 Boris G. Vasilev, Denis D. Elshin, „Freskovaia rospis 'doma boiarina' v okolnom gorode Novogrudka (po materialam kollektssii fragmentov shtukaturki)“, in *Drevnerusskoe iskusstvo*, t. 7, *Aktualnye problemy teorii i istorii iskusstva*, red. S. V. Maltseva, E. Iu. Staniukovich-Denisova, A. V. Zakharova (S. Peterburg: Izdatel'stvo SPbGU, 2017), 398–409.

sodria raudona) pilkai melsvame fone. Išskirtinai kruopšti veido modeliavimas, tvarkingai sruogomis gulančių plaukų ir „besiplaikstančios“ draperijos kontrastas ne tik chronologiškai, bet ir stilistiškai sietini su vadinamuoju Paleologų renesansu, tikėtina, Lucką pasiekusiu per tarpininkus Balkanuose. Archeologė Marijana Malevskaja-Malevič šią tapybą sieja su cerkvės interjero atnaujinimo darbais Voluinę valdant Gedimino sūnui kunigaikščiui Demetriui Liubartui (v. 1340–1383). Šių darbų mastas buvęs toks įsimintinas, kad 1589 m. dokumente būtent Liubartas įvardytas Šv. evangelisto Jono cerkvės fundatoriumi⁵. Voluinės pavyzdys rodo, kad Gediminaičiui stačiatikiška kultūra tapo savastimi, o jo veikla – sava istorinei bendruomenei. O kas buvo savas vaizdas nepasikrikštijusiems Gediminaičiams?

Bizantinio stiliaus tapyba didžiųjų kunigaikščių pilyse

Palyginti netoli viena nuo kitos stovinčios, architektūriškai artimos struktūros aptvarinės Krėvos, Medininkų ir Lydos pilys sudarė Vilniaus pietrytinį gynybinį lanką ir tarnavo laikinomis didžiųjų kunigaikščių rezidencijomis. Nors rezidencinę paskirtį turėjo visų trijų pilių bokštai, tik Krėvoje ir Medininkuose rasta sienų tapybos liekanų. XVI a. netekusios gynybinės, neprižiūrimos pilys prarado ir rezidencinę paskirtį, pamažu griuvo. Antai 1517 m. Šv. Romos imperijos pasiuntinys Sigismundas Herbersteinas (1486–1566) Krėvą apibūdino kaip miestą su apleista pilimi⁶. Medininkų pilis, 1495-ųjų vasarį tapusi paskutine Elenos Maskviškės (1476–1513) stotele prieš atvykstant į Vilnių susituokti su Aleksandru Jogailaičiu (1461–1506), 1622 m. buvo visai sugriuvusi⁷. Nors rašytiniai šaltiniai neteikia beveik jokių

- 5 M. V. Malevskaja, „Tserkov Ioanna Bogoslova v Lutske – vnov otkrytyi pamiatnik arkhitektury XII v.“, in *Drevnerusskoe iskusstvo: Issledovaniia i atributsii* (S. Peterburg: Izdatel'stvo SPbGU, 1997), 9–36, <http://rusarch.ru/malevskaya1.htm>. *Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii*, d. 1, t. 1, *Akty, otnosiashchiesia k istorii Pravoslavnoi tserkvi v Iugozapadnoi Rossii* (Kiev: v Universitetskoi tipografii, 1859), nr. 46 (1589 06 08), 206–207.
- 6 „Crevua oppidum cum castro deserto / gehn Crewa da ist ain gemeuer aines gewesnen Schloß“, in Sigismund Herberstein, *Rerum Moscovitarum Commentarii Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557*, parengė Hermann Beyer-Thoma (München: Osteuropa-Institut München, 2007), 464:18 ir 464:56.
- 7 *Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva*, t. 35, *Pamiatniki diplomatičeskikh snoshenii drevnei Rossii s derzhavami inostrannymi* (S. Peterburg: Tipografia F. Eleonskogo i K, 1882), nr. 35.I (1495 02 15), 185; *XVII a. pradžios Lietuvos vietovių istoriniai šaltiniai. 1622 m. Vilniaus ekonomijos inventorius*, parengė Darius Vilimas (Vilnius: LII, 2014), 112.

žinių apie pilių architektūrą ir juo labiau puošybą, tai, kad XIV a. 9 deš. Krėva tapo prieštarūgų politinių įvykių vieta, lėmė jos žinomumą istorinėje tradicijoje ir didesnę dėmesį vėlesniais laikais. XIX a. atsirado netgi užuominų apie Krėvos pilies bokšto interjero dekorą⁸. Bene išsamiausią informaciją suteikia mokytojo, kraštotyrininko Romualdo Zieńkiewicziaus (1811–1868) pastaba, jog 1843 m. ant bokšto vidaus sienų buvo galima matyti tapybos, vaizduojančios „lapus, sudėliotus į netaisyklingos formos kryžius“, liekanas⁹. Deja, nepavyko rasti jokių vaizdinių šios tapybos dokumentų, nors neapleidžia viltis, kad tokių gali būti Pirmojo pasaulinio karo fotoarchyvuose, mat prie pilies buvo įsitvirtinusios vokiečių pajėgos, kurias 1917 m. rugpjūtį puolė ir pilies bokštą susprogdino Rusijos kariuomenė¹⁰. Tarpukariu griuvėsiai buvo sutvirtinti ir iš dalies konservuoti¹¹, tačiau tuolaikiuose dokumentuose sienų tapyba neminima. Išsamesnių žinių apie bokšto sienų puošybą suteikė 1988 m., 2012 m. ir vėlesni archeologiniai tyrimai. Istorinės žinios apie Medininkų pilį nepalyginamai skurdesnės, o rezidenciniame bokšte buvusi sienų tapyba archeologų atrasta tik 1994 m.

Šiandien manoma, kad Krėvos ir Medininkų pilių bokštų interjerai veikusiai XIV a. paskutiniame ketvirtyje¹² buvo puošti vizualiai artima sienų tapyba. Archeologinių tyrimų metu rasti dekorų fragmentai – tinko gabalai su tapybos sluoksniu – leidžia nustatyti tinko sudėtį, pigmentų spalvinę paletę, tapybos technologiją, interjero dekoravimo principus ir iš

- 8 W. F. K., „Do JP. Redaktora Tygodnika Wileńskiego z Bieniun Roku 1816. dnia 27 Maja v. s.“, *Tygodnik Wileński* 62 (1817 stycznia 21): 139; „Opisanie rozvalin Starinnogo Zamka v kazennom miestechke Krev, otstoiashchem ot Uezdnoho Goroda Oshmiany v 20-i verstakh, a ot Gubernskogo Goroda Vilny v 78-i. Sostavlennoe Oktabria 31 dnia 1838 g.“, in *Papiery po Adamie Kirkorze. Materiały i prace innych osób, pochodzące z okresu wileńskiego A. Kirkora*, vol. 3b, Biblioteka Jagiellońska, BJ 4497, t. 3b, 1a, fol. 35.
- 9 Romuald Zieńkiewicz, „O Kurhanach i Grodziskach Powiatu Oszmiańskiego“, *Athenaeum* 5 (Wilno, 1848): 126.
- 10 A. I. Dziarnovich, „Straty materyialnai istorika-kulturnai spadchiny u gady Pershai susvetnai vainy: na prykladze kreuskaga zamka“, in *Znakamityia minchane XIX–XX stst.: Minsk i Minshchyna u gady Pershai susvetnai vainy: liudzi i vaina. Materyialy Belarуска-polskai navukovai kanferentsyi*, Minsk, 9–10 krasavika 2014 g. (Minsk: V. Khursik, 2015), 118–120.
- 11 Stanisław Lorentz, „Konserwacja zamków w Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie“, *Ochrona zabytków sztuki*, 1/4.1 (Warszawa, 1930/1931): 161–179.
- 12 Pagrįstai galima teigti, kad Medininkų pilis pastatyta apie 1385 m.; Karolis Mekas ir Algirdas Žalnierius, „Medininkų pilies archeologiniai tyrinėjimai 1961–1963 metais“, *Lietuvos archeologija* 28 (2005): 133–162, www.istorija.lt/data/public/uploads/2020/10/la_28_133-162.pdf.

1. Krėva: ornamentinė tapyba, užbaigta tirštų baltų dažų taškais, 2012 m. radiniai, Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

Krėva: fragments of painted ornament finished with thick white paint dots, excavated in 2012, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

2. Krėva: tapyba su pynių ornamentu, 2012 m. radiniai, Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

Krėva: fragments of painted plaited ornament, excavated in 2012, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

3. Krėva: veido fragmentas, rastas 2012 m.,
Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

Krėva: fragment with traces of a face, excavated
in 2012, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

4. Krėva: veido fragmentas, rastas 2012 m.,
Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

Krėva: fragment with traces of a face, excavated
in 2012, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

dalies vaizdinį žodyną bei kompozicinių elementų mastelį. Abiejose pilyse dauguma tapybos charakteristikų itin artimos: visi tapybos fragmentai rasti ant kintančio storio lenktos formos tinko duženų, taigi sietini su skliautų dekoru, tuo tarpu sienų plokštumų puošyba, minėta Krėvos pilies aprašymuose, veikiausiai sunyko dėl atmosferos poveikio, griuvus skliautams. Potapybinio grunto pagrindą sudaro grūstas ir sijotas smėlis bei kalkės, nutinkuoti ir gruntuoti paviršiai padengti baltų kreidinių dažų sluoksniu, ant kurio tapyta daugiausia žemės spalvų dažais, gaunamais iš vietinės kilmės pigmentų, dekorą užbaigia šviesą imituojančių baltų dažų potėpiai ir iškilūs tiršto dažo taškai. Be panašumų, minėtini ir skirtumai: Medininkų pilies potapybiniame grunte naudota mažiau smėlio, o viršutinis tapybos sluoksnis poliruotas – vadinamasis užtrynimasis suformavo tampresnę dažų ir tinko jungtį, saugančią nuo skilinėjimo ir atsisluoksniavimo¹³.

Abiejų pilių bokštų skliautų dekoras pabrėžė architektūrinę struktūrą: nerviūros puoštos vertikalios sunertų V raidžių seką primenančiais meandrais, o burių kraštus rėmino pynių motyvai [1–2 ir 5–6 il.]. Rasti frontaliai

13 Erika Kielė, „Arkikatedros bazilikos, Žemutinės ir Aukštutinės pilių pastatų, jų liekanų ir kitų statinių komplekso, Šv. Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedros Bazilikos (unikalus kodas Kultūros paveldo registre 642, adresas Vilniaus m. sav., Vilniaus m. Katedros a. 2, 3, 4), Medininkų (unikalus kodas Kultūros paveldo registre 1030, adresas Vilniaus r. sav., Medininkų k. (Medininkų sen.)) ir Krėvos (Baltarusija) pilių cheminiai tyrimai ir jų apibendrinimas“ (Vilnius: Kultūros paveldo centras, 2014).

5. Medininkai: ornamentinė tapyba, užbaigta tirštų baltų dažų taškais, rasta 1994 m., Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

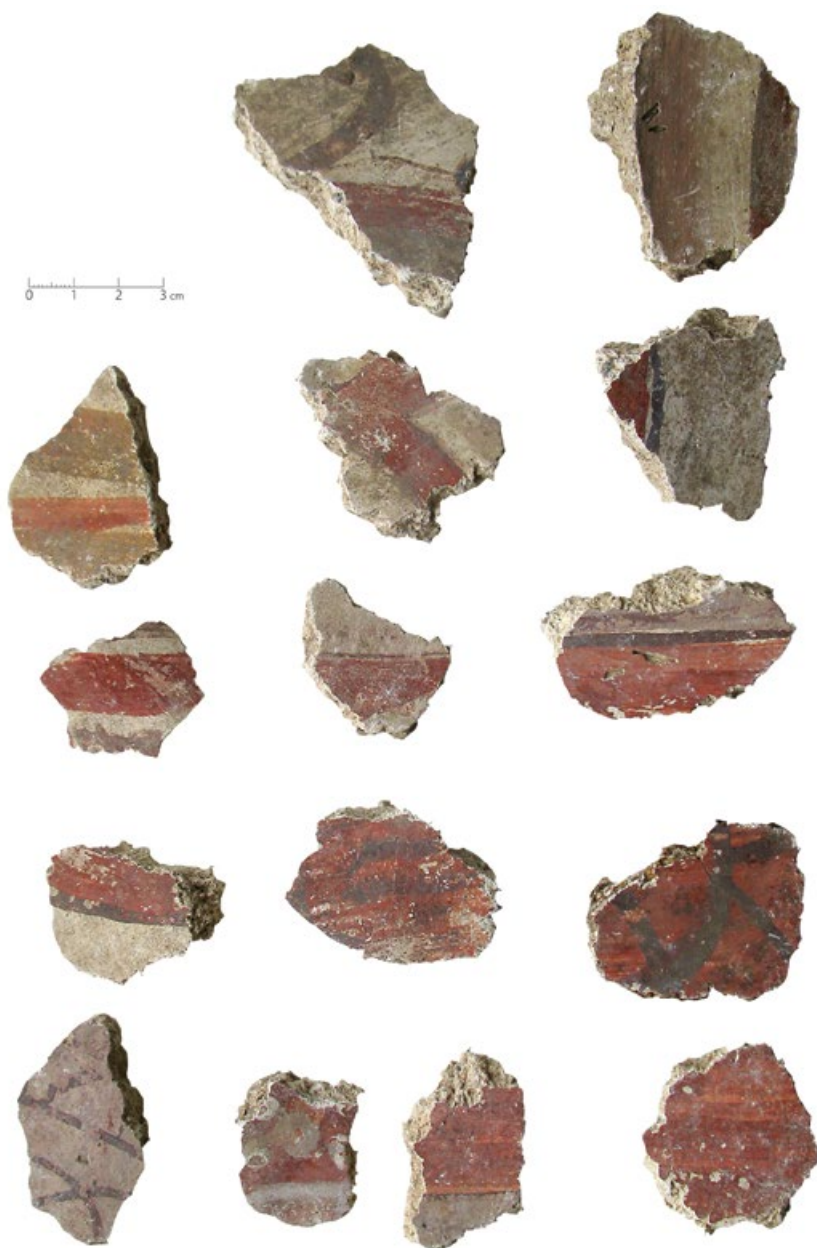
Medininkai: fragment of painted ornament finished with thick white paint dots, excavated in 1994, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

ir trijų ketvirčių rakursu pasuktų veidų fragmentai [3–4 ir 7–8 il.] leidžia ne tik teigti, kad skliautuose vaizduotos žmonių figūros, bet ir konstatuoti, jog būta siužetinių kompozicijų, kurių turinys, deja, nežinomas. Rastiems veidų fragmentams pritaikius bizantinės tapybos proporcijų principus¹⁴, galima apskaičiuoti, kad vaizduotos maždaug 80–100 cm aukščio figūros.

Itin artimi Krėvos ir Medininkų pilių bokštų sienų tapybos principai, vaizdinis žodynas ir spalvinė gama siejasi su gretimų rusėnų kunigaikštysčių daile. Gruntą dengiantis pirmasis baltų dažų sluoksnis, žemės spalvų pigmentais apribota spalvinė gama, dekorą užbaigiantys iškilūs baltų dažų potėpiai bei tiršto balto dažo taškai literatūroje įvardijami būdingais Pskovo tapybos mokyklos bruožais¹⁵. Visgi XXI a. 2 deš. tyrimai Tverėje ir iš dalies Rostove parodė, kad šie bruožai būdingi ir tenykštei Viduramžių sienų tapybai. Gausėjantys duomenys pranoksta XX a. viduryje retrospektyviai suformuluotos Pskovo mokyklos geografiją: tikėtina, kad XIV–XV a. tokia tapyba buvo paplitusi kur kas didesnėje Šiaurės rytų Europos dalyje ir apėmė ne tik stačiatikiškas rusėnų žemes, bet ir dalį LDK. Svarstytina, kad šios stilistikos bizantinė tapyba į didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvarą pateko

14 Apytiksliai figūrų dydžiai apskaičiuoti remiantis Bizantijos meistrų naudotu vadinamuoju nosies matu, plačiau žr.: June and David Winfield, *Proportion and Structure of the Human Figure in Byzantine Wall-Painting and Mosaic* (Oxford: BAR, 1982); Vladimir Mako, *The Art of Harmony: Principles of Measuring and Proportioning in Byzantine Wall-Painting* (Belgrade: Orion Art, 2007).

15 V. D. Beletskii, „Nekotorye dannye k atributsii khrama № 1 iz raskopok v Pskove v 1959–1963 gg.“, *Gosudarstvennyi Ermitazh. Arkheologicheskii sbornik* 16 (Leningrad, 1974): 141–154; V. D. Beletskii, „Zhivopis v khramakh XIV v. iz raskopok v Dovmontovom gorode Pskova“, in *Drevnerusskoe iskusstvo. Monumental'naia zhivopis XI–XVII vv.* (Moskva, 1980), 21–242; E. G. Sheinina, „Restavratsiya drevnerusskikh fresok iz arkheologicheskikh raskopok“, *ibid.*, 243–257; I. I. Lagunin, „Restavratsiya pamiatnikov monumentalnoi zhivopisi Pskova i perspektiva ikh muzeifikatsii (khronika)“, *ibid.*, 258–262; V. D. Beletskii, *Dovmontov gorod. Arkhitektura i monumentalnaia zhivopis XIV veka* (Leningrad, 1986); V. D. Beletskii, *Drevnii Pskov (Po materialam raskopok ekspeditsii Ermitazha)*, katalog vystavki (Leningrad, 1991).

6. Medininkai: ornamentinės tapybos fragmentai, rasti 1994 m., Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

Medininkai: fragment with painted ornaments, excavated in 1994, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

7. Medininkai: veido fragmentas, rastas 1994 m., Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

Medininkai: fragment with traces of a face, excavated in 1994, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

8. Medininkai: fragmentas su žmogaus viršugalviu ir plaukais (?), rastas 1994 m., Giedrės Mickūnaitės nuotrauka, 2014

Medininkai: fragment with the upper part of a human head and hair (?), excavated in 1994, photo by Giedrė Mickūnaitė, 2014

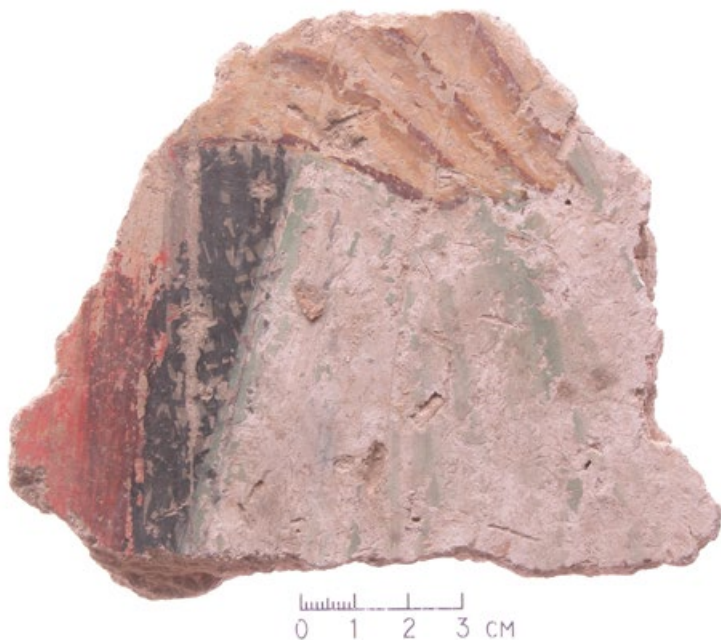
tarpininkaujant kunigaikštienėms stačiatikėms, visų pirma Julijonai Tveriškei (~1330–1392)¹⁶, iš kurios, anot Jano Długoszo, sūnus Jogaila buvo perėmęs „graikiškus prietarus“¹⁷, o jos ir vyro Algirdo portretus Motiejus Strykowskiis rašė matęs nutapytus Vitebsko Aukštutinės pilies cerkvėje¹⁸.

Nekonfesinę bizantinės tapybos pasaulietinėje aplinkoje sampratą LDK liudija tradicijos tęstinumas po katalikiško Lietuvos krikšto. XV a. pradžioje sukurta rezidencinių kunigaikščių pilių interjerų tapyba spalvingesnė, meistrams buvo prieinami įvežtiniai mėlynos, žalios, raudonos spalvų pigmentai, pirmą kartą fiksuoti 1988 m. Krėvos pilies bokšto viršutiniame duženų sluoksnyje ir neseniai susieti su pilies remontu bei bokšto dekoro

16 Plačiau apie Julijoną žr.: Darius Baronas, „Julijona – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona ir jo vaikų motina“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2 (2019): 5–39.

17 „Certarum supersticionum, quas eum quidam asserunt ex bona causa continuasse, et quas illum mater sua ritus Grecorum femina asserebatur instruxisse, spectator“, in *Joannis Długossii annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, kn. 11–12, 1431–1444 (Warszawa: PWN, 2001), 125.

18 „pirwŃa Xieźna Witebska Uliana [...] y ktorey ia obraz tymi oczyma widział po staroswieceku roku 1573 malowany wespół z Olgerde[m] mężem na zamku Wicebskim wyŃnym w Cerkiew ce staroswieckiey drzewianey na podmurzu. Który zamek y wieżę ta sama Xieźna zmurowała w niebytności Olgerdowey“, Maciej Strykowski, *Która przedtym nigdy światła nie widziała, Kronika polska litewska, żmodzka y wŃszystkiey Rusi* (w Krolewcu: u Gerzego Osterberga, 1582), 461–462.

9. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: plaštakos fragmentas, rastas 1987 m., Nacionalinio muziejaus Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų nuotrauka

Lower Castle of Vilnius: fragment of a human palm, excavated in 1987, photo by the National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

atnaujinimu po 1433 m. gaisro¹⁹. Pažymėtina, kad atnaujintame dekore būta figūrinių kompozicijų²⁰, o viršutiniame tapybos sluoksnyje rasta temperos pėdsakų²¹.

Tarp gausių įvairialaikų tinko su sienų tapybos liekanomis duženų²², rastų Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijoje, išsiskiria fragmentas su plaštaka [9 il.], leidžiantis teigti, kad XV a. rūmų sienos buvo ištapytos

- 19 Aleg I. Dziarnovich, „Kreuski zamak: problemy datavannia i arkhitekturnia asablivastsi (palodze najnouslykh dasledavanniau)“, in *Kreva. Historiia, arkeologiiia kulturnai spadchyna*, sud. Aleg Dziarnovich (Minsk: Belaruskai navuka, 2020), 68–69; 90–92, 19–21 il. Gardino Relihii istorii muziejus, Krevos pilies tinko su tapyba fragmentai, KII 15936/11–50. Nr. 24 ir nr. 30.
- 20 Fragmentas su žmogaus akimi publikuotas brošiūroje A. I. Dziarnovich, A. A. Trusau, I. M. Charniaŭski, *Lios Kreva* (Minsk: Polymia, 1993), 34.
- 21 I. Charniaŭski, M. Tseitlina, „ArkhitECTurna-mastatskija asablivastsi Kreŭskaha zamka“, t. 4, *Pomniki arkeolohii: problemy akhovy i vyvuchennia* (Minsk, 2001), 99–101.
- 22 Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 7 dėžės su 1988–1994 m. iš dalies inventorintais tinko ir mūro fragmentų radiniais.

bizantiniu stiliumi ir šioje puošyboje taip pat būta figūrinės tapybos. Žalios spalvos fone dešinė plaštaka vaizduojama žemyn nuleistais pirštais, greta matomos raudonos ir juodos spalvos juostos (veikiausiai figūros dėvėto rūbo rankovė ir rankos šešėlis arba vidinė rankovės pusė)²³. Plaštakos fragmentas leidžia nuspėti, kad ji priklausė maždaug 100–110 cm aukščio figūrai. Tikėtina, kad bizantinio stiliaus tapyba buvo puoštos ir Vilniaus Aukštutinės pilies rūmų sienos. Visgi toks teiginys tėra spėjimas, kol kas paremtas vieninteliu liudijimu – Vilniaus gubernijos pilių atlaso (1827) žinute apie ten buvusį įvairiaspalvį dekorą²⁴.

Sienų tapybos importas Trakuose

Išsamiausias žinias apie bizantinio stiliaus sienų tapybą pasaulietinėje aplinkoje suteikia Trakų salos pilies rūmų dekoras, pradėtas dokumentuoti dar XIX a. ir fragmentiškai išlikęs iki šių dienų. Ankstyviausią ir išsamiausią informaciją apie rūmuose buvusią tapybą suteikia Vincento Smakausko eskizai ir aprašymai (1822) bei pagal juos parengta ir kartu su straipsniu (1841) paskelbta litografija²⁵. Tuomet siužetinės tapybos liekanų būta rūmų pietinio sparno antro aukšto didžiojoje menėje ir kambariuose trečiame aukšte. Smakausko publikacija paskatino susidomėjimą pilimi ir jos interjero dekoru, tačiau beveik visi rūmų griuvėsiuose apsilankiusieji minėdavo tapybos netektis lyginant su užfiksuotomis litografijoje²⁶,

23 Erika Kielė, „Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų freskos fragmento cheminiai ir stratigrafiniai dažų sluoksnių tyrimai bei jų apibendrinimas“ (Vilnius: Kultūros paveldo centras, 2013).

24 „C. Khram S-o Martina po istorii vystroen v 1501 godu Korolem Vladislavom Iagelonom, vnutrennie steny byli rospisanny raznymi kraskami“, Ian Matskevich, „Atlas s planami i fasadami drevnikh zamkov Vilenskoj Gubernii“, Krokuvos nacionalinis muziejus, MNK-III-R.a.18320/1-14, fol. 5. Plane pateikiami netikslūs duomenys apie Šv. Martyno koplyčią, kuri Vilniaus Aukštutinėje pilyje minima nuo XV a. pradžios (žr.: *Joannis Dlugossii annales*, kn. 10, 1370–1405, 163; Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: ustrój i uposażenie* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1972), 55; Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša ir Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Bažnyčios istorijos studijos 2 (Vilnius: Aidai, 2009), nr. 576, 110 ir nr. 2252, 371. Visgi tiksliai koplyčios buvimo vieta nežinoma, nes nuslinkus Gedimino kalno šlaitams pilies aikštelė labai sumažėjo. Griuvėsiai, kurie plane vadinami Šv. Martyno koplyčia, šiandien laikomi rezidencinių rūmų liekanomis.

25 Wincenty Smokowski, „Wspomnienie Trok w 1822 r.“, *Athenum: pismo poswiecone historii, filozofii, literaturze, sztuce i krytyce* 5 (1841): 157–183.

26 Julian Kurtz, „Wycieczka do Trok (Wyjatek z dziennika podróży po kraju)“, *Biblioteka Warszawska* 4.28 (1847): 421–435; Władysław Syrokomla, *Wycieczki po Litwie w promieniach*

apmaudu, bet nėra žinoma jokia šių lankytojų palikta vaizdinė medžiaga. Taigi 1864–1865 Vasilijaus Griaznovo²⁷ nulietos akvarelės laikytinos pirmąją spalvota tapybos dokumentacija. Rūmų dekoruotų vaizdų ėmė gausėti XIX a. pabaigoje, griuvėsiuose ėmus lankytis fotografams bei formuojantis atvirukų rinkai. Nors daugumoje nuotraukų įamžinta geriausiai išlikusi tapybos kompozicija didžiosios menės centrinėje nišoje, tačiau esama fotografijų, kuriose matyti ir bendras griuvėsių su tapyba vaizdas. XX a. 3–4 deš. Trakų salos pilis buvo iš dalies konservuota, pradėta kaupti jos ikonografinė medžiaga²⁸. Bene profesionaliausiai Trakų pilies rūmų sienų tapybą dokumentavo Jerzy Hoppenas, 1932-aisiais nukopijavęs išlikusias kompozicijas bei ornamentų fragmentus²⁹ ir savo darbą išsamiai pristatęs pranešime Mokslo bičiulių draugijoje bei jo pagrindu parengtame straipsnyje³⁰. XX a. antroje pusėje atstatant pilį, atlikti tyrimai liudija, kad buvo ištapyta didžioji rūmų dalis, įskaitant ir donžoną³¹.

Neabejotina, kad Trakų salos pilies rūmų tapyboje plėtotas ne vienas siužetas, tačiau jų turinys tegali būti spėjamas, nes neišlikus identifikaciniams

od Wilna, t.1, *Troki, Stokliszki, Jezno, Funie, Niemiez, Miedninki etc.* (Wilno: Nakładem księgarza A. Assa, 1857), 93–94; Teodor Tripplin, *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi, odbytej w 1856 roku*, t. 1, *Litwa* (Wilno: Nakład Maurycyego Orgelbranda, 1858), 114. A. Okunevich, „Gorod Troki“, *Vestnik Zapadnoi Rossii. Istoriko-literaturnyi zhurnal*, 3.9 (1869): 97–119; E. A. Volter, „Razvaliny trotskogo zamka“, in *Pamiatnaia knizhka Vilenskoj gubernii na 1889 god* (Vilna: Vilenskaia Gubernskaia Tipografiia, 1889), 182, 184.

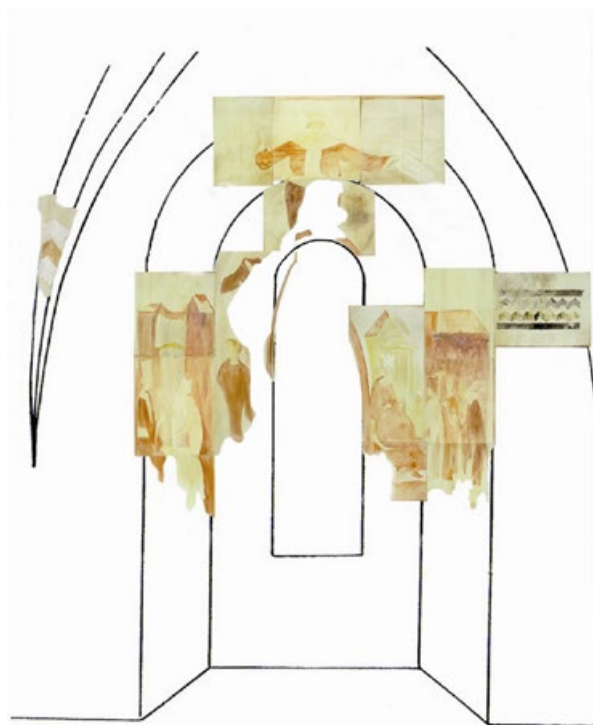
27 Vasilijaus Griaznovo (1836–1919, plačiau jo biografiją žr.: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2, 1795–1918, sud. Jolanta Širkaitė (Vilnius: LKTI, 2012), 147–148) akvareles, datuotas 1864–1865 m., Simbirsko (SSRS – Uljanovskas) dailės muziejuje rado Leonas Žilevičius. Akvarelių nuotraukos ir aprašymai saugomi LCVA (buv. Paminklų restauravimo instituto Autorinių darbų saugykla), F5-4210: L. Žilevičius, „Ikonografinės medžiagos, brėžinių, archyvinų dokumentų rinkimo ir fotografavimo darbai šalies archyvuose. Buv. A. Žirkevičiaus kolekcijos fragmentai Uljanovsko Dailės muziejuje“ (Vilnius, 1987 m. gruodžio 2 d.).

28 Bene gausiausią Trakų fotografijų kolekciją sukaupė Mokslo bičiulių draugija, tačiau ir tarp šių fotografijų sienų tapyba užfiksuota tik dviejose, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1135, ap. 3, nr. 651 ir 652.

29 Hoppeno kopijos yra LVIA, f. 1135, ap. 12, nr. 555–574. Pažymėtina, kad Hoppenas ne tik kopijavo, bet ir fotografavo sienų tapybą, jo fotografijų fondas saugomas Lenkijos nacionaliniame muziejuje Varšuvoje: Muzeum Narodowy, wydział ikonografii, Zb. Hoppena.

30 Hoppen, 228–239.

31 Tadas Adomonis, „Trakų salos pilies sienų tapyba“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Menotyra* 2 (1969): 137; Tadas Adomonis ir Klemensas Čerbulėnas, *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, t. 1, *Nuo seniausių laikų iki 1775 metų* (Vilnius: Mokslo, 1987), 78.

10. Trakų salos pilis: Jerzio Hoppeno sienų tapybos fragmentų didžiosios menės centrinio lango nišoje kopijos, popierius, akvarelė, 1932, Virginijaus Usinavičiaus ir Zenono Nekrošiaus nuotraukos, 1997

Trakai Island Castle: Jerzy Hoppen, copies of wall painting fragments in the central window niche of the audience hall, watercolour on paper, 1932, photos by Virginijus Usinavičius and Zenonas Nekrošius, 1997

įrašams, neįmanoma tiksliai identifikuoti nė vienos nutapytos figūros. Visgi, žvelgiant į tapybos kopijas, išsiskiria pasikartojanti Bizantijos imperatorių kostiumą – lorosu perjuostą tuniką ir atvirą stemos pavidalo karūną – dėvinčio vyro figūra [10 il.]. Pažymėtina, kad šis vyras pavaizduotas be nimbo, taigi jis nėra nei iš Dievo valdžią gavęs stačiatikybę išpažįstantis imperatorius, nei šventasis, kurių keletas užfiksuota Smakausko eskize [11 il.] ir Griažnovo akvarelėse. Nors pilies rūmų dekoru siužetų mįslės iminti padėtų tik naujai rasti šaltiniai, į daugelį tapybos kilmės ir stilistikos klausimų atsakė 2006 m. Trakų parapinėje Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčioje atidengti tapybos fragmentai. Identiška potapybinio tinko ir pigmentų struktūra leidžia teigti, kad abu interjerus ištapė tie patys meistrai.

Žinoma, kad 1409 m. Vytauto funduota bažnyčia buvo pastatyta maždaug per dešimtmetį: Naujųjų Trakų prepozito Mykolo paminėjimas 1419 m.³² leidžia teigti, kad tuomet bažnyčia jau buvo pašventinta. Nors

32 Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša ir Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, nr. 1605, 286.

11. Trakų salos pilis: Vincento Smakausko eskizas, vaizduojantis sienų tapybos fragmentus rūmų trečio aukšto pietvakarinio lango nišoje, popierius, pieštukas, 1822

Trakai Island Castle: Wincenty Smokowski, sketch depicting wall painting fragments in the south-western window niche of the palace's second floor, pencil on paper, 1822

tikėtina, kad bažnyčios interjeras išapytas iškart ją pastatius, pirmosios rašytinės žinios apie sienų tapybą mus pasiekia tik iš XVII a. vidurio. 1645 m. išleistoje Simono Mankevičiaus parašytoje Trakų bažnyčios istorijoje teigiama, jog kadaise visa bažnyčia buvo graikiškai išapyta, o statant priebažnyti, pusė šios tapybos uždažyta kalkėmis, tačiau tokia tapyba likusi presbiterijoje³³. Po dešimtmečio šią informaciją trumpai pakartojęs Albertas Vijūkas-Kojelavičius graikišką tapybą minėjo tik būtuojau laiku³⁴. 2006 m. atidengti sienų tapybos fragmentai leido nustatyti, kad bažnyčios navos

33 „iakoż i sam kościol był wśbytek z staroswiecka po Grecku malowany. Teraz babiniec robiąc połowę malowania wapnem zatarto, a chor sam s takimże malowaniem został“, in *Kościół farski trocki, cudami Przenaswetszey Bogarodzice Panny Maryey objaśniony a prez xiędza Symona Mankiewicza biskupstwa Zmudzkiego dyocesianu nowo na świat wystawiony* (Wilno: W Drukarni Ojcow Bazylianow, 1645), sign. A3/r.

34 „prout & totius templi parietes ante erant ornati picturis Graeco habitu“, in „Miscellanea rerum, ad statum ecclesiasticum in Magno Litvaniae Dvcatv pertinentia / Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje“, Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2 (Vilnius: LLTI, 2004), 70.

12. Trakų parapiinė bažnyčia: draperijos fragmentas, tapyba ant vakarinės sienos, apie 1419, Kęstučio Stoškaus nuotrauka, 2012

Parish church of Trakai: fragment of drapery painted on the western wall, ca. 1419, photo by Kęstutis Stoškus, 2012

buvo dekoruotos bizantinio stiliaus sienų tapyba, priskirtina Viduramžių Serbijos Moravos mokyklos meistrams, ir iš dalies rekonstruoti ikonografiją. Tyrinėjant tapybą, taip pat nustatyta, kad pirmojo bažnyčios pastato liturginė ašis buvo nukreipta į pietus, o pačioje XV a. pabaigoje orientacija pakeista rytų pusėje pristačius presbiteriją, kurioje išlikę gotikine stilistika tapytų draperijų fragmentai žymi šio straipsnio teminę ir bizantinės sienų tapybos chronologinę ribą.

Pietinėje ir šiaurinėje navose atidengti tapybos fragmentai kadaise sudarė ne mažiau kaip du registrus. Apatiniame vaizduota marmuro apdaila ant šiaurinės bei dalies vakarinės sienos ir kabanti draperija ant dalies vakarinės ir pietinės sienos [12 il.], antrajame registre, kaip numatyta kanone, išdėstytos šventųjų figūros. Gausiausiai figūrinės tapybos rasta pietinėje navoje, pagal kostiumą galima įvardyti šventųjų vyskupo ir kario figūras [13 il.] pietryčiuose ir barzdotą šventąjį, laikantį rašto ritinį, bei nežinomo kilmingo vyro figūros fragmentą [14 il.] pietvakariuose. Vienintelė tiksliai

13. Trakų parapiinė bažnyčia: šventųjų vyskupo ir kario figūrų fragmentai, tapyba ant pietinės sienos, apie 1419, Kęstučio Stoškaus nuotrauka, 2012

Parish church of Trakai: fragments of the figures of an unidentified saint bishop and a saint warrior painted on the southern wall, ca. 1419, photo by Kęstutis Stoškus, 2012

14. Trakų parapiinė bažnyčia: nežinomas šventasis tarp dviejų figūrų fragmentų, tapyba ant pietinės sienos, apie 1419, Kęstučio Stoškaus nuotrauka, 2008

Parish church of Trakai: an unidentified saint between fragments of two figures painted on the southern wall, ca. 1419, photo by Kęstutis Stoškus, 2008

15. Trakų parapiinė bažnyčia: patriarchas Jokūbas, laikantis teisulių sielas, tapyba ant vakarinės sienos, apie 1419, Kęstučio Stoškaus nuotrauka, 2008

Parish church of Trakai: Patriarch Jacob holding the souls of the righteous painted on the western wall, ca. 1419, photo by Kęstutis Stoškus, 2008

16. Trakų parapiinė bažnyčia: rojaus medis, tapyba ant šiaurinės sienos, apie 1419, Kęstučio Stoškaus nuotrauka, 2008

Parish church of Trakai: Tree of Paradise painted on the northern wall, ca. 1419, photo by Kęstutis Stoškus, 2008

17. Trakų parapiinė bažnyčia: teisuolių eisena, tapyba ant šiaurinės sienos, apie 1419, Kęstučio Stoškaus nuotrauka, 2008

Parish church of Trakai: Procession of the Elect painted on the northern wall, ca. 1419, photo by Kęstutis Stoškus, 2008

pagal įrašą kirilika identifikuojama patriarcho Jokūbo figūra [15 il.] išliko šiaurinėje navoje. Po vijokliniu augalu sėdintis ir skreite teisiųjų sielas glėbiantis Senojo Testamento patriarchas kadaise buvo didesnės Paskutinio teismo kompozicijos, nutapytos ant bažnyčios šiaurinės, dalies vakarinės ir, spėtina, rytinės sienos, dalis. Šiai monumentaliai, ideologiškai esminei christianizacijos kompozicijai priskirtini vijoklinis augalas [16 il., sunaikintas] šiaurės vakarų kampe ir teisuolių eisena [17 il.] prie šiaurės vakarų lango, kadaise sudarę Patriarchų limbo kompoziciją.

Stilistinė tapybos analizė, ypač veidų traktuotė, draperijų dekoras, kario šarvų perteikimas bei tapybos registrų aukščio perkritimai, Trakų parapiinės bažnyčios tapybą sieja ne su geografiškai artima rusėnų kunigaikštysčių daile, bet su Serbijos Moravos mokyklos meistrais, veikiausiai susijusiais su Kyjivo metropolito Grigorijaus Camblako (~1364–1419/20), nuo 1402 m. iki 1406 m., kai ant „Nemuno krantų“ apraudojo metropolito

Kiprijono mirtį³⁵, abatavusio Dečanų vienuolyne, serbišką aplinką. LDK toks sienų tapybos meistrų „importo“ atvejis lygintinas su bizantinės dailės atsiradimu Lenkijos Karalystės bažnyčiose, valdant Jogailai. Manoma, kad šią tapybą sukūrė meistrai, šaltiniuose įvardyti rusėnais arba graikais, atvykdavę įgyvendinti konkretų karaliaus užsakymą per keletą šiltojo sezono mėnesių³⁶.

Bizantinė raiška ir katalikiška žiūra

Bizantinio stiliaus tapyba puošti ne tik pilių ir bažnyčių interjerai, bet ir laidojimo patalpos. 1985 m. Vilniaus katedros kriptoje rasta Nukryžiuotojo su Švč. Mergele Marija ir šv. evangelistu Jonu tapybos kompozicija [18 il.] išskirtinė savo bizantiniu stiliumi ir konfesiškai mišria ikonografija.

Scenoje vaizduojamas prie kryžiaus prikaltas Jėzus, jo dešinėje stovi Švč. Mergelė Marija, kairėje – šv. evangelistas Jonas. Visų trijų figūrų proporcijos kiek išilgintos, o Nukryžiuotojo figūra didesnė nei stovinčiųjų greta Kryžiaus. Nusvirusią Jėzaus galvą juosiančio kryžiškojo nimbo spinduliuose įžiūrimos graikiškos raidės „и“ ir „ω“ – tai frazės „Tas, kuris yra“ trumpinio „ΩΝ“ likučiai su apversta „N“ raide. Trumpinys, nurodantis Dievo žodžius Mozei „esu tas, kuris esu“ (Iš 3, 4) ir liudijantis Dievo įsikūnijimą į žmogų, įprastas stačiatikiškoje ikonografijoje. Šiai tradicijai taip pat priskirtinos ir Švč. Mergelės Marijos drabužių spalvos – rausvai rudas maforijus, gaubiantis pilkšvai mėlyną tuniką. Tamsiu plačiu kontūru figūrų formas žymintis piešinys, tolygiai spalva dengti plotai, apibendrintai linijomis perteikti tūriai, minimalūs gestai – tai įprastos bizantinės dailės charakteristikos. Kita vertus, nenatūraliai iškreiptas Jėzaus kūnas – prie kryžiaus prikaltos rankos kiek išlinkusios nuo kūno svorio, torsas pasisukęs, o kojos ir pėdos ištiestos palei kryžiaus stulpo vertikale, tarsi jų neslėgtų kūno masė – leidžia teigti, kad Nukryžiuotasis prie kryžiaus prikaltas trimis vinimis – po vieną per plaštakas ir viena per abi pėdas. Vadinamasis „trijų vinių“ Nukryžiaavimas būdingas tik katalikiškai ikonografijai. Tokia bizantinio stiliaus

35 „Idushchi mi k vam, iako zhe i dospeva rek – i tamo reka ubo Geon beashe, idezhe plenenii oni sebez h i organy molchaniuu osudisha – reka zh Nemon biashe, pritykaiushchiia Litvy, na nei zh gorkomu nas stretchiiu vozveshcheniiu“, Neviana Doncheva-Panaiotova, *Slvoto na Grigorii Tsamblak za mitropolit Kiprian* (Veliko Turnovo, 1995), 96.

36 Giedrė Mickūnaitė, „Words for Images: On Perceptions of ‘Greek Manner’ in Lithuania and Poland,” in *The Polish-Lithuanian Commonwealth: History, Memory, Legacy*, sud. Andrzej Chwalba ir Krzysztof Zamorski (London: Routledge, 2021), 60–137.

18. Vilniaus katedra:
Nukryžiuotasis su
Švč. Mergele Marija ir
šv. evangelistu Jonu, sienų
tapyba kriptoje, apie
1400, Kęstučio Stoškaus
nuotrauka, 2008

Vilnius Cathedral:
*Crucifixion with the Virgin
Mary and St. John the
Evangelist*, wall painting in
the crypt, ca. 1400, photo
by Kęstutis Stoškus, 2008

ir lotyniškos ikonografijos jungtis (beje, dažna dvikonfesėje aplinkoje³⁷) aiškintina užsakovo pageidavimu: kriptos dekorui pasamdęs stačiatikiškoje aplinkoje amato išmokusį meistrą, pageidavo katalikiškos ikonografijos kompozicijos paskutinio poilsio vietai.

Aukštai, ilgai, siaurai

Aptarus bizantinio stiliaus sienų tapybą pagoniškoje ir katalikiškoje LDK aplinkoje, reikia grįžti prie straipsnio pavadinime iškeltų vaizdinės ir konfesinės savasties klausimų, į kuriuos atsakyti paranku vėl pasitelkus LDK žemėlapi. Krėva, Medininkai, Vilnius, Trakai – didžiųjų kunigaikščių rezidencinės pilys ir jų įsteigtos bažnyčios žymi valdovų galią ir bizantinės sienų tapybos sklaidos ribą. Nukryžiuotojo kompozicija Vilniaus katedroje yra vienintelis kūrinys, kurio tiesioginei sąsajai su didžiojo kunigaikščio

37 Plačiau žr.: Jaroslav Folda, *The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1098–1187* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Lucy-Ann Hunt, "Art and Colonialism: the Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of Crusader Art", *Dumbarton Oaks Papers* 45 (1991): 69–85.

šeima pagrįsti neturima duomenų ir kurio ikonografijoje matoma katalikiška redakcija. Ši kompozicija liudija bizantinės sienų tapybos prieinamumą valdovų dvaro aplinkoje ir jos recepcijos siaurumą. Prisimintina, kad paskutinis didžiųjų kunigaikščių užsakytas bizantinio stiliaus sienų dekoras – tai 1470 m. Kazimiero Jogailaičio užsakymu ištapytas Krokuvos katedros Švč. Trejybės koplyčios interjeras. Vadinasi, bizantinis stilius įsitvirtino didžiojo kunigaikščio šeimos narių vaizduotėje, ją formavo ir funkcionavo kaip bent trijų valdovų kartų vaizdinė savastis. Pažymėtina ir tai, kad LDK dvare bizantinė dailė neatliko esminės stačiatikybės sklaidos ir įtvirtinimo funkcijos. Taigi kone šimtmetį įsitvirtinusi hierarchiškai aukščiausiam politinės galios taške, neturėjo pasekėjų LDK pagoniškoje ir katalikiškoje aukštuomenėje. Šioje vietoje vėl paranku grįžti prie palyginimo su kiriliškąja LDK raštija, sujungusia politinę bendruomenę, nepaisant etninės kilmės ir konfesinės priklausomybės. Žvelgiant komunikacinių aspektu, priešingai raštijai, bizantinė dailė tapo komunikacine skirtimi, vizualiai atribojusia valdovo šeimą net nuo aukščiausiųjų luomų.

Gauta — 2023 04 12

Nepublikuoti šaltiniai

- Kielė, Erika. „Arkikatedros bazilikos, Žemutinės ir Aukštutinės pilių pastatų, jų liekanų ir kitų statinių komplekso, Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislovo arkikatedros Bazilikos (unikalus kodas Kultūros paveldo registre 642, adresas Vilniaus m. sav., Vilniaus m. Katedros a. 2, 3, 4), Medininkų (unikalus kodas Kultūros paveldo registre 1030, adresas Vilniaus r.sav., Medininkų k. (Medininkų sen.)) ir Krėvos (Baltarusija) pilių cheminiai tyrimai ir jų apibendrinimas“. Vilnius: Kultūros paveldo centras, 2014.
- Kielė, Erika. „Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų freskos fragmento cheminiai ir stratigrafiniai dažų sluoksnių tyrimai bei jų apibendrinimas“. Vilnius: Kultūros paveldo centras, 2013.
- Mackevič, Jan. „Atlas s planami i fasadami drevnih zamkov Vilenskoj Gubernii“. Muzeum Narodowy w Krakowe, MNK-III-R.a.18320/1-14.
- Muzeum Narodowy w Warszawie, Wydział ikonografii, Zb. Hoppena.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135, ap. 3 ir 12.
- „Papiery po Adamie Kirkorze. Materiały i prace innych osób, pochodzące z okresu wileńskiego A. Kirkora, vol. 3b“. Biblioteka Jagiellońska, BJ 4497. t. 3b, 1a.
- Žilevičius, Leonas. „Ikonografinės medžiagos, brėžinių, archyvinių dokumentų rinkimo ir fotografavimo darbai šalies archyvuose. Buv. A. Žirkevičiaus kolekcijos fragmentai Uljanovsko Dailės muziejuje“. Vilnius, 1987 m. gruodžio 2 d. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F5-4210.

Publikuoti šaltiniai

- Didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1492–1504), parengė Darius Antanavičius ir Rimvydas Petrauskas. Vilnius: Lietuvos pilys, 2007.
- Herberstein, Sigismund. *Rerum Moscovitarum Commentarii Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557*, parengė Hermann Beyer-Thoma. München: Osteuropa-Institut München, 2007.
- Joannis Dlugossii annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, kn. 10, 1370–1405 ir kn. 11–12, 1431–1444. Warszawa: PWN, 1985 ir 2001.
- Kojelavičius, Albertas Vijūkas. *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2. Vilnius: LLTI, 2004.
- Kościół farski trocki, cudami Przenaswetszey Bogarodzice Panny Maryey objaśniony a przez xiędza Symona Mankiewicza biskupstwa Zmudzkiego dyocesiania nowo na świat wystawiony. Wilno: W Drukarni Ojców Bazylianów, 1645.
- Kurtz, Julian. „Wycieczka do Trok (Wyjątek z dziennika podróży po kraju)“. *Biblioteka Warszawska* 4.28 (1847): 421–435.
- Syrokomla, Władysław. *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*. T. 1, Troki, Stokliszki, Jezno, Funie, Niemiez, Miedninki etc. Wilno: Nakładem księgarza A. Assa, 1857.
- Smokowski, Wincenty. „Wspomnienie Trok w 1822 r.“ *Atheneum: pismo poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom i krytyce* 5 (1841): 157–183.
- Strykowski, Maciej. *Która przedtym nigdy światła nie widziała, Kronika polska litewska, żmudzka y wszystkiey Rusi*. W Krolewcu: u Gerzego Osterberga, 1582.
- Trippin, Teodor. *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi, odbytej w 1856 roku*. T. 1, Litwa. Wilno: Nakład Maurycego Orgelbrandta, 1858.
- W. F. K. „Do JP. Redaktora Tygodnika Wileńskiego z Bieniun Roku 1816. dnia 27

- Maja v. s." *Tygodnik Wileński* 62 (1817 stycznia 21).
- Zienkiewicz, Romuald. „O Kurhanach i Grodzkich Powiatu Oszmiańskiego”. *Athenaeum* 5 (Wilno, 1848): 119–128.
- XVII a. pradžios Lietuvos vietovių istoriniai šaltiniai. 1622 m. Vilniaus ekonomijos inventorius, parengė Darius Vilimas. Vilnius: LII, 2014.
- Архив Луго-Западнои Россii. D. 1, t. 1, *Акты, относящиеся к истории Православной церкви в Лугозападнои Россii*. Kiev: v Universitetskoi tipografii, 1859.
- Volter, E. A. „Razvaliny trotskogo zamka“. In *Pamiatnaia knizhka Vilenskoi gubernii na 1889 god*. Vilna: Vilenskaia Gubernskaia Tipografiia, 1889.
- Doncheva-Panaiotova, Neviana. *Slovoto na Grigorii Tsamblak za mitropolit Kiprian*. Veliko Tŭrnovo, 1995.
- Okunevich, A. „Gorod Troki“. *Vestnik Zapadnoi Rossii. Istoriko-literaturnyi zhurnal*, 3.9 (1869).
- Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva*. T. 35, *Pamiatniki diplomaticheskikh snoshenii drevnei Rossii s derzhavami inostrannymi*. S. Peterburg: Tipografiia F. Eleonskogo i K, 1882.
- Literatūra**
- Adomonis, Tadas. „Trakų salos pilies sienų tapyba“. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Menotyra* 2 (1969): 135–160.
- Adomonis, Tadas ir Klemensas Čerbulėnas. *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*. T. 1, *Nuo seniausių laikų iki 1775 metų*. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Aktualnye problemy teorii i istorii iskusstva*, red. S. V. Maltseva, E. Iu. Staniukovich-Denisova, A. V. Zakharova. S. Peterburg: Izdatel'stvo SPbGU, 2017.
- Ališauskas, Vytautas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša ir Mindaugas Paknys. *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. Bažnyčios istorijos studijos* 2. Vilnius: Aidai, 2009.
- Baronas, Darius. „Julijona – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona ir jo vaikų motina“. *Lietuvos istorijos metraštis* 2 (2019): 5–39.
- Beletskii, V. D. „Zhivopis v khramakh XIV v. iz raskopok v Dovmontovom gorode Pskova“. In *Drevnerusskoe iskusstvo. Monumental'naiia zhivopis XI–XVII vv*. Moskva, 1980.
- Beletskii, V. D. „Nekotorye dannye k atributsii khrama № 1 iz raskopok v Pskove v 1959–1963 gg.“ *Gosudarstvennyi Ermitazh. Arkheologicheskii sbornik* 16 (Leningrad, 1974): 141–154.
- Beletskii, V. D. *Dovmontov gorod. Arkhitektura i monumental'naiia zhivopis XIV veka*. Leningrad, 1986.
- Beletskii, V. D. *Drevnii Pskov. (Po materialam raskopok ekspeditsii Ermitazha)*, katalog vystavki. Leningrad, 1991.
- Charniaŭski, I., M. Tseitlina. „Arkhitekturna-mastatskija asablivastsi Kreŭskaha zamka“. T. 4, *Pomniki arkeolohii: problemy akhovy i vyvuchennia*. Minsk, 2001.
- Folda, Jaroslav. *The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1098–1187*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Dziarnovich, Aleg I. „Kreuski zamak: problemy datavannia i arkhytekturnyia asablivastsi (palodze najnoushykh dasledavanniau)“. In *Kreva. Historiia, arkeologiiia kul'turnai spadchyna*, sud. Aleg Dziarnovich. Minsk: Belaruskai navuka, 2020.
- Dziarnovich, A. I. „Straty materyialnai istorika-kulturnai spadchiny u gady Pershai susvetnai vainy: na prykladze kreuskaaha zamka“. In *Znakamityia minchane XIX–XX stst.: Minsk i Minshchyna u gady Pershai susvetnai vainy: liudzi i vaina. Materyialy Belarуска-polskai navukovai kanferentsyi*, Minsk, 9–10 krasavika 2014 g. Minsk:

- V. Khursik, 2015.
- Dziarnovich, A. I., A. A. Trusau, I. M. Charniaŭski. *Lios Kreva*. Minsk: Polymia, 1993.
- Hunt, Lucy-Ann. "Art and Colonialism: the Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of Crusader Art". *Dumbarton Oaks Papers* 45 (1991): 69–85.
- Lagunin, I. I. „Restavratsiya pamiatnikov monumentalnoi zhivopisi Pskova i perspektiva ikh muzeifikatsii (khronika)“. In *Drevnerusskoe iskusstvo. Monumentalnaia zhivopis XI–XVII vv.* Moskva, 1980.
- Lietuvos dailininkų žodynas*. T. 2, 1795–1918, sud. Jolanta Širkaitė. Vilnius: LKTI, 2012.
- Lorentz, Stanisław. „Konserwacja zamków w Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie“. *Ochrona zabytków sztuki*, 1/4.1 (Warszawa, 1930/1931): 161–179.
- Mako, Vladimir. *The Art of Harmony: Principles of Measuring and Proportioning in Byzantine Wall-Painting*. Belgrade: Orion Art, 2007.
- Malevskaia, M. V. „Tserkov Ioanna Bogoslova v Lutske — vnov otkrytyi pamiatnik arkhitektury XII v.“ In *Drevnerusskoe iskusstvo: Issledovaniia i atributsii*. S. Peterburg: Izdatelstvo SPbGU, 1997. <http://rusarch.ru/malevskaya1.htm>.
- Mekas, Karolis ir Algirdas Žalnierius. „Medininkų pilies archeologiniai tyrinėjimai 1961–1963 metais“. *Lietuvos archeologija* 28 (2005): 133–162. www.istorija.lt/data/public/uploads/2020/10/la_28_133-162.pdf.
- Mickūnaitė, Giedrė. "Words for Images: On Perceptions of 'Greek Manner' in Lithuania and Poland." In *The Polish-Lithuanian Commonwealth: History, Memory, Legacy*, sud. Andrzej Chwalba ir Krzysztof Zamorski. London: Routledge, 2021.
- Mickūnaitė, Giedrė. *Maniera Greca in Europe's Catholic East: On Identities of Images in Lithuania and Poland (1380s–1720s)*. Central European Medieval Studies. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023. DOI: 10.5117/9789462982666.
- Ochmański, Jerzy. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: ustrój i uposażenie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1972.
- Sarabianov, Vladimir D. *Spaso-Preobrazhenskaia tserkov Eufrosineva monastyria i ee freski*. Moskva: Severnyi palomnik, 2009.
- Selitskii, Adolf A. *Zhivopis Polotskoi zemli XI–XII vv.* Minsk: Navuka i tekhnika, 1992.
- Sheinina, E. G. „Restavratsiya drevnerusskikh fresok iz arkhelogicheskikh raskopok“. In *Drevnerusskoe iskusstvo. Monumentalnaia zhivopis XI–XVII vv.* Moskva, 1980.
- Tereshchatova, O. V., Iu. V. Khodyko. „Freski Polotska v kontekste iskusstva Kievskoi Rusi“. In *Istoricheskie traditsii dukhovnoi kultury narodov SSSR i sovremennost*. Kiev, 1987.
- Tseitlina, M. M., T. N. Levkova. „Tekhnologicheskie osobennosti rospisei pamiatnikov arkhitektury XI–XII vv. v Polotske“. In *Problemy restavratsii pamiatnikov monumentalnoi zhivopisi. Sbornik nauchnykh trudov*. Moskva, 1987.
- Vasilev, Boris G., Denis D. Elshin. „Freskovaya rospis 'doma boiarina' v okol'nom gorode Novogrudka (po materialam kollektsii fragmentov shtukaturki)“. In *Drevnerusskoe iskusstvo*. T. 7.
- Winfield, June and David. *Proportion and Structure of the Human Figure in Byzantine Wall-Painting and Mosaic*. Oxford: BAR, 1982.

Summary

Byzantine Wall Paintings in Pagan and Catholic Buildings: The Issue of Visual and Confessional Sameness

Giedrė Mickūnaitė

Keywords: Late Middle Ages, Grand Duchy of Lithuania, paganism, Orthodoxy, Catholicism, Byzantine-style wall painting.

At the end of the fourteenth century, interiors of the residential quarters of the grand ducal castles in Krėva and Medininkai were adorned with murals in the Byzantine style. Similar in manner and approach to contemporaneous wall paintings in Pskov and Tver', the decoration of Lithuanian castles demonstrates that artistic practices often transcended confessional boundaries, with Orthodox painters undertaking commissions for pagan lords. What is more, the Byzantine style of interior decoration remained popular with the Lithuanian ruling elite even after the country's conversion to Catholicism in 1387, when such paintings were also introduced into church interiors. In the fifteenth century, Byzantine paintings appeared not only in the palaces of the Lower Castle of Vilnius and the Island Castle of Trakai, but also in the parish church of Trakai and a funerary crypt in Vilnius Cathedral. A retrospective analysis of these paintings highlights their almost exclusive reliance on grand ducal patronage and their notable longevity, with the decoration of the Chapel of the Holy Cross, commissioned by Casimir Jagiellon in 1470, representing the final example. The article juxtaposes these Byzantine paintings with the use of Cyrillic literacy in the Grand Duchy of Lithuania, concluding that while the script facilitated communication, the paintings functioned as markers of grand ducal exclusivity.